

ĐẶC ĐIỂM TÂM LÝ NAM BỘ

TRONG DẠY HỌC THƠ VĂN NGUYỄN ĐÌNH CHIỂU

ThS. NGUYỄN PHƯỚC HOÀNG*

1. Nam bộ là dải đất phía nam của Tổ quốc được những người lưu dân từ miền Bắc, miền Trung và người Hoa tìm đến khai phá, sinh cơ lập nghiệp trên 300 năm nay. Môi trường, hoàn cảnh sống ở nơi đây đã tác động và hình thành nên những nét tâm lý rất riêng của con người Nam bộ.

Nguyễn Đình Chiểu, một trong 9 tác gia tiêu biểu của nền văn học Việt Nam, sinh ra và lớn lên tại vùng đất Gia Định - Đồng Nai nên rất am tường về vùng đất, con người Nam bộ, nói cách khác, môi trường văn hóa Nam bộ đã ăn sâu và thấm đậm trong con người Nguyễn Đình Chiểu. Chính vì thế, khi viết về con người Nam bộ, ông là người đầu tiên phát hiện và đề cao những đặc điểm tâm lý tiêu biểu của con người nơi đây. Thông qua hành vi, cử chỉ và thái độ của hình tượng nhân vật, nhà văn đã làm bật lên đặc điểm tâm lý tiêu biểu của những con người ở buổi đầu đi mở đất.

2. Đặc điểm tâm lý Nam bộ tiêu biểu qua các hình tượng trong thơ văn Nguyễn Đình Chiểu

1) *Thương người hiền, ghét kẻ ác, kẻ xấu.* Có thể nói, đây là đặc điểm tâm lý bắt nguồn từ tinh thần nhân đạo truyền thống bao đời của dân tộc "*Thương người như thể thương thân*". Thêm vào đó, những người lưu dân đến vùng đất Nam bộ vốn xuất thân từ tầng lớp nghèo khổ, thấp cổ bé họng trong xã hội, ở cổ hương bị áp bức bóc lột, đè nén hoặc là những kẻ tội đồ,... cho nên đến với vùng đất mới, tự do, họ như được cởi trói, và luôn mong muốn thay đổi số phận, cuộc đời. Họ khát khao làm lại cuộc đời, sống tốt hơn và không muốn có cảnh áp bức bóc lột hay sự hiện diện của cái xấu, cái ác. Chính vì thế, nếu là người thảo ngay thì luôn được yêu thương, giúp đỡ, còn là kẻ gian tà thì sẽ bị mọi người căm ghét, xua đuổi.

Hòa mình với cuộc sống quần chúng nhân dân, hơn ai hết, Nguyễn Đình Chiểu là người hiểu rất rõ đặc điểm tâm lý này của người dân Nam bộ. Ngay ở truyện *Lục Vân Tiên*, Nguyễn Đình Chiểu đã xây dựng hai loại người thiện và ác rõ rệt. Những người thiện luôn được yêu thương, giúp đỡ, che chở khi gặp hoạn nạn, trắc trở. Cũng vì thương người hiền lương gặp nạn mà cả gia đình ông Ngự, ông Tiểu, bà lão dệt vải hết lòng cứu giúp, cứu mạng Vân Tiên, Kiều Nguyệt Nga khi hai người gặp nạn. Cả những nhân vật lí tưởng như

Vân Tiên, Hớn Minh đều ra tay nghĩa hiệp, yêu thương cứu giúp kẻ thảo ngay.

Không chỉ những người phạm trần mà ngay cả những đấng siêu nhiên cũng tỏ lòng yêu thương, giúp đỡ những người thảo hiền như: Sơn quân cắn dây mở trói cho Tiểu đồng khi bị Trịnh Hâm hãm hại, Giao Long dìu đỡ Vân Tiên vào bờ khi bị Trịnh Hâm đẩy xuống sông sâu, Du thần cứu Vân Tiên khi Võ Công đem chàng bỏ vào hang Thương Tòng, hoặc Quan Âm cứu Kiều Nguyệt Nga khi nàng nhảy xuống sông tự trầm trong lúc bị bắt đem công giặc Phiên đồng thời báo mộng cho bà lão dệt vải đón nàng về nuôi. Bằng thủ pháp nghệ thuật sử dụng các yếu tố thần kì, nhân vật siêu nhiên để cứu giúp những người hiền lương, Nguyễn Đình Chiểu đã thể hiện thái độ đồng tình với quan điểm, tư tưởng và ước vọng của dân gian "ở hiền gặp lành, ác giả ác báo".

Bên cạnh việc yêu thương người thiện, tác giả còn chia ngòi bút đả kích lên án và phê phán gay gắt những kẻ lòng dạ gian xảo, đố kỵ, điều ngoa, đánh mất nhân tính hoặc chỉ nghĩ đến tư lợi cho bản thân mình như Trịnh Hâm, Võ Công, Quỳnh Trang, Thử Loan,..., trong đó tiêu biểu nhất là Trịnh Hâm - kẻ xấu xa "*lừa thầy phản bạn*", lòng dạ tiểu nhân, bỉ ổi khôn lường.

Nếu như người thiện cuối cùng được sống hạnh phúc "*Hết cơn bĩ cực đến hồi thái lai*" như Vân Tiên, Nguyệt Nga, Hớn Minh, Tử Trực,... thì những kẻ ác lại gặp quả báo và phải chịu những hình phạt thích đáng như Trịnh Hâm bị sóng thần nhấn chìm thuyền và làm mồi cho cá, mẹ con mụ Quỳnh Trang bị cộp bắt bỏ vào hang Thương Tòng chết thảm,... phù hợp với quan niệm nhân quả của quần chúng nhân dân Việt Nam nói chung, nhân dân Nam bộ nói riêng.

Không chỉ ở truyện *Lục Vân Tiên* mà trong *Dương Tử - Hà Mậu* kẻ xấu, kẻ ác cũng bị trừng trị đích đáng. Tác giả đã xây dựng cảnh địa ngục để trừng phạt từ bọn bất chính như thấy địa lí, thấy tu, thấy thuốc cho đến những kẻ ăn ở bất nhân, bất nghĩa,... dù lúc sống chúng không bị xử tội. Trong *Ngự Tiểu y thuật vấn đáp* (NTYTVD) cũng có nói đến cái phiên tòa dựng nên để xử những kẻ làm thuốc bất lương, tác giả đã để cho những bọn lang bịp có dịp trình bày hết các mảnh khé mà chúng tự đưa ra để tự luận tội bản thân. Tuy phiên

* Trường Đại học Bạc Liêu

tòa xử trong mộng ảo nhưng lời buộc tội lại rất thực. Chẳng hạn, Lão Đậu, một kẻ dốt nát trong khoa trị liệu bệnh đậu mùa "*hai đời gây nợ oan gia để hồn*" thì bị trừng trị bằng cách để cho bọn âm hồn "*Kéo ra đời mạng, lấy côn đánh đầu*" (NTYTVĐ - câu 3102). Lão Cửu làm nghề chằm cứu, tham tiền làm ẩu (là "quá cha giặc mùa") thì bị "*Kim châm lửa đốt nát da*" (NTYTVĐ - câu 3174). Lão Tam Sao làm nghề bào chế, sao tẩm thuốc, cái tội của lão ngoài tội bót xén còn là lừa đảo... Có thể nhận thấy, quan niệm của tác giả về công lí, về cách giải quyết những chuyện oan cừu, thái độ đối với cái ác đã làm thỏa mãn tâm lí thích công bằng, yêu - ghét phân minh của người Việt Nam nói chung, người Nam bộ nói riêng.

Thực dân Pháp xâm lược, gieo rắc bao đau thương cho đồng bào Nam bộ, những người nông dân vô tội quanh năm quần quanh bên "*thửa ruộng, mảnh vườn*", chỉ biết "*Côi cút làm ăn, toan lo nghèo khổ*" (*Văn tế nghĩa sĩ Cần Giuộc* - VTNSCG). Tâm lí căm thù giặc ở Nguyễn Đình Chiểu rất gần gũi với tâm lí của người nông dân Nam bộ: "*Ghét thói mọi như nhà nông ghét cỏ*" (VTNSCG). Từ căm thù "*ghét cay ghét đắng*", tác giả đã chửi thẳng bọn giặc Tây cướp nước với những lời sâu cay, độc địa nhất: "*Bát cơm manh áo nợ đời/Mặc mớ chi ông cha nợ*" (VTNSCG). Đối với người Nam bộ, việc lộng công chi "*ông cha*" ra để chửi là điều tối kị nên tiếng chửi của Nguyễn Đình Chiểu hết sức nặng nề, mạnh mẽ.

Không chỉ chửi bọn giặc Tây, Nguyễn Đình Chiểu còn chửi cả bọn theo Tây rắp tâm bán nước cầu vinh: "*Dù dui mà khỏi danh nhờ/ Còn hơn có mất ăn dơ tanh nhờ*" (NTYTVĐ - câu 2793, 2794), đồng thời chê trách những kẻ đang tâm làm tay sai cho giặc: "*Sống làm chi ở lính mã tà/ Chia rượu lạt, gặm bánh mì, nghe càng thêm hổ*" (VTNSCG). Đối với kẻ lăm đường, lạc lối, Nguyễn Đình Chiểu tìm mọi cách khuyên răn để bản thân họ thấy được lẽ thiệt hơn mà tự hối cải, tìm đường về: "*Chớ ăn lộc nước đời suy/Bấy chim lưới thỏ e khi mắc nạn*" (Dương Tử Hà Mậu - câu 879, 880) nhưng với bọn ngoan cố, tác giả thẳng thừng đấu tranh rất mạnh mẽ không khoan nhượng: "*Chớ bao nhiêu đạo thuyền không khẳm/ Đâm mấy thằng gian bút chẳng tà*" (Dương Tử Hà Mậu - câu 1556).

Có thể nói, với sự am tường tâm lí người Nam bộ, Nguyễn Đình Chiểu đã làm rõ đặc điểm tâm lí của họ: đã thương thì hết mình, sẵn lòng giúp đỡ, cứu mang, đã ghét thì ghét cay ghét đắng, thể hiện bằng tiếng chửi, sự khinh bỉ tột độ. Trạng thái tâm lí của người Nam bộ là vậy, luôn bộc trực ra ngoài không giấu diếm, che đậy. Có lẽ, nhờ nói đúng đặc điểm tâm lí này mà mọi người dân Nam bộ, từ nam phụ, lão ấu tất cả dường như đều yêu thích thơ văn Nguyễn Đình Chiểu.

2) Trọng thực tiễn và thiết thực. Trong điều kiện thực tế cuộc sống của vùng đất Nam bộ vào

những buổi đầu lập nghiệp, người lưu dân luôn phải đối mặt với nhiều bất trắc từ môi trường thiên nhiên và xã hội (thú dữ, giặc cướp) nên họ rất cần có sức khỏe và võ nghệ để đương đầu chống chọi. Hơn nữa, những người di cư vào Nam bộ phần đông là dân nghèo khổ, đến vùng đất mới không phải để học hành mà là để làm ăn, buôn bán nhằm mưu sinh. Chính vì thế, trong quan niệm, họ luôn coi trọng võ nghệ và làm ăn buôn bán hơn là chữ nghĩa văn chương, hay nói cách khác coi trọng thực tiễn hơn lí luận trừu tượng, thích những gì thực tế nhất "*Có thực mới vực được đạo*". Vì vậy, ở các sáng tác, Nguyễn Đình Chiểu đã làm bật lên được đặc điểm tâm lí này qua các hình tượng nhân vật. Lục Vân Tiên tuy là thư sinh nhưng lại rất giỏi võ nghệ. Hồn Minh vốn cũng là thư sinh nhưng có võ nghệ và sức mạnh rất phi thường. Trên đường đi thi, gặp tên con quan ý thể cậy quyền ức hiếp gái nhà lành, chàng liền ra tay trừng trị "*bé đi một giờ*" chẳng thà bỏ dở con đường công danh còn hơn vô cảm trước tình cảnh "*trái tai, gai mắt*" ấy.

Cũng vì coi trọng thực tiễn, thiết thực mà các nhân vật từ đạo sĩ đến ông Ngự, Tiều, cô gái hái dâu trong *Dương Tử Hà Mậu* đều mĩa mai, chê trách việc Dương Tử quá u mê đạo Phật mà cạo đầu đi tu, bỏ vợ con nheo nhóc, trốn tránh trách nhiệm với đời. Tương tự, nhân vật Hà Mậu vì u mê theo đạo Chúa mà chẳng được lợi ích gì, ngược lại còn chuốc thêm mê tín dị đoan cho bản thân.

Có thể khẳng định, người dân Nam bộ không có xu hướng coi trọng ý nghĩa triết học, siêu hình của tôn giáo mà luôn coi trọng những gì có lợi thiết thực cho bản thân, cho gia đình xã hội và lớn hơn là cho đất nước.

Trong thơ văn Nguyễn Đình Chiểu có những nhân vật quyền quý như Sở Vương, Tấn Vương, quan Thái sư,... nhưng mặc nhiên không có xã hội quyền quý, không có đời sống nơi thâm nghiêm cao sang, xa hoa ở chốn cung đình như trong các truyện Nôm khác; hay cũng đề cập đến các hạng người gian xảo, lọc lừa như thầy lang, thầy bói, thầy cúng, Trịnh Hâm,... mà không có cuộc sống thị thành náo nhiệt, bọn chen. Nhìn chung, thế giới trong tác phẩm của Nguyễn Đình Chiểu là thế giới của cuộc sống ở thôn, ấp, làng quê rất bình dị, mộc mạc đúng như cuộc sống thực tế của người Nam bộ lúc bấy giờ. Do đó, dù trong tác phẩm có xuất hiện cảnh tiền bồng hay chốn âm phủ thì cũng không khác cảnh phàm trần, thực tại của xã hội Nam bộ mà tác giả đang sống. Như vậy, cách nhìn của Nguyễn Đình Chiểu cũng là cách nhìn của người Nam bộ. Họ không thích những gì xa lạ, cao sang mà luôn hướng tới những gì bình dị và gần gũi nhất bên gia đình, họ hàng, láng giềng thôn xóm và đối xử với nhau bằng tình nghĩa, đạo đức trong sáng tốt đẹp nhất.

3) Yêu hòa bình, không sợ kẻ thù và quyết tâm chống giặc bảo vệ đất nước. Đặc điểm tâm lí này vốn hun đúc từ ngàn đời của dân tộc. Tuy nhiên, trong bối cảnh những ngày đầu đi mở đất, người Nam bộ mong muốn có cuộc sống ổn định để lập nghiệp nên khi có giặc ngoại xâm mọi người đều thấy trách nhiệm của mình đối với đất nước và cùng nhau đứng lên chống giặc mà không hề nao núng trước sức mạnh tàn bạo của kẻ thù. Chàng Vân Tiên trên đường về thăm nhà, gặp bọn cướp hung bạo ngang nhiên ức hiếp dân lành, dù một mình tay không nhưng quyết xả thân để cứu người mà không chút đắn đo, sợ sệt. Hay khi đồ trạng nguyên, trước tình cảnh đất nước bị giặc quấy nhiễu, Vân Tiên hăng hái lãnh ấn vua ban lên đường diệt giặc Ô Qua để cứu nước, cứu dân. Khi xung trận, dù tên giặc Cốt Đột có phép thuật yêu ma biến hóa tinh vi như thế nào Vân Tiên cũng không hề nao núng mà đều hóa giải được hết và quyết đánh cho đến cùng. Vì thế, dù một mình một ngựa nhưng chàng vẫn quyết truy đuổi cho đến khi cắt được đầu tên giặc Cốt Đột treo đầu ngựa mới thôi. Hình tượng Vân Tiên chính là vẻ đẹp của ý chí và lòng kiên cường không sợ giặc của người Nam bộ.

Đến khi thực dân Pháp xâm lược, Nam bộ trở thành nơi "đầu sóng ngọn gió" thì đặc điểm tâm lí ấy càng thể hiện rõ ở mọi người dân nơi đây. Trong mảng thơ văn yêu nước, Nguyễn Đình Chiểu đã phản ánh rất chân thực đặc điểm tâm lí kiên cường ấy thông qua các hình tượng nhân vật, từ người anh hùng lãnh tụ nghĩa quân như Trương Định, Phan Tôn,.... cho đến những chàng trai nông dân áo vải, chân đất, dầu trong tay chỉ có "dao phay và con cù" mà "Nào sợ thằng Tây bắn đạn nhỏ, đạn to" (*Văn tế nghĩa sĩ Cần Giuộc*), "Các bực sĩ nông công cố, liền mang tai với súng song tâm,..." (*Văn tế nghĩa sĩ trận vong Lục tỉnh*).

3. Dạy học thơ văn Nguyễn Đình Chiểu cần chú ý đến nét đẹp tâm lí Nam bộ qua các hình tượng nhân vật

Để giúp người học nhận ra các đặc điểm tâm lí tiêu biểu của người Nam bộ qua thơ văn Nguyễn Đình Chiểu, người dạy cần đưa người học về với văn hóa Nam bộ, với hoàn cảnh lịch sử, môi trường sống,... ở vùng đất này. Để làm được điều này, trong quá trình dạy học, trước khi đi vào nội dung chính bài học, người dạy cho học sinh xem các tư liệu (tranh ảnh, clip giới thiệu cảnh vật quê hương, con người Nam bộ, những câu hò, làn điệu dân ca Nam bộ,...) nhằm tạo hứng khởi và thu hút sự chú ý của người học vào bài học. Sau khi xem xong, dựa vào vốn tri thức, trải nghiệm của học sinh, người dạy có thể đặt những câu hỏi nhằm giúp các em bước đầu thâm nhập vào tác phẩm. Ví dụ: Em biết gì về quê hương Nam bộ và con người Nam bộ? Em đã từng đến với nơi sinh và nơi mất của tác giả Nguyễn

Đình Chiểu chưa? Nếu đã đến rồi, hãy cho biết cảm nghĩ của mình về vùng đất và con người nơi đây?... Bên cạnh đó, người dạy cần tổ chức đọc hiểu văn bản giúp học sinh tiếp xúc với tác phẩm, từ đó đặt ra những vấn đề yêu cầu các em thảo luận. Chẳng hạn, đặc điểm tâm lí của người Nam bộ có khác gì với đặc điểm tâm lí của người Việt Nam? Tại sao người Nam bộ lại có đặc điểm tâm lí mang nét riêng như thế?... Ngoài ra, người dạy còn có thể so sánh đặc điểm tâm lí con người Nam bộ trong thơ văn Nguyễn Đình Chiểu với các tác giả trước ông, cùng thời và sau ông. Ví dụ, cùng viết về tâm lí yêu nước của người dân nhưng các tác giả trước chưa thể hiện rõ sự kiên cường bất khuất của người dân, đặc biệt là người nông dân chân đất, đến Nguyễn Đình Chiểu điều này mới thể hiện một cách sáng tỏ, mãnh liệt nhất nhờ ông đã hòa mình trong cuộc sống và chiến đấu chống giặc cùng với nhân dân lục tỉnh lúc bấy giờ. Phương pháp so sánh này sẽ giúp cho học sinh cảm thụ sâu sắc hình tượng nhân vật, từ đó cảm nhận được đặc điểm tâm lí của người Nam bộ trong thơ văn Nguyễn Đình Chiểu. □

Tài liệu tham khảo

1. Nguyễn Văn Châu. **Nguyễn Đình Chiểu thơ và đời**. NXB Văn học, H. 2012.
2. Trần Văn Giàu. **Chống xâm lăng**, tập 1. NXB Xây dựng, H. 1956.
3. Nguyễn Thanh Liêm. "Văn hóa miền Nam nước Việt hay văn hóa Đồng Nai Cửu Long". <http://namkyluctinh.org/ntliem/ntliem-vanhoamiennam.htm>
4. Cao Cự Thanh - Huỳnh Ngọc Trảng. **Nguyễn Đình Chiểu với văn hóa Việt Nam**. NXB Sở văn hóa thông tin Long An, 1983.
5. Trần Ngọc Thêm. "Tính cách văn hóa người Việt ở Nam Bộ như một hệ thống". <http://www.vanhoc-hoc.vn/nguyen-cuu/van-hoa-viet-nam/van-hoa-nam-bo/408-tran-ngoc-them-tinh-cach-van-hoa-nguoi-viet-nam-bo.html>
6. Nguyễn Thị Thu Trang. "Con người và văn hoá Nam bộ trong truyện ngắn của Bình Nguyên Lộc". <http://www.binhnguyenloc.de/pages/>

SUMMARY

From the environment, new life circumstances have affected Southern region and formed human's psychology here. With excellent art images Nguyen Dinh Chieu did stand out was the psychological characteristics of people living in the South in real cores so full of great kindness, live in harmony with each other, which is the special feelings of love, embracing and helping those in need gentle, and hated villains, evils. So in teaching process, the teachers should organize the orientation for students to pay attention to explore psychological typical characteristics, since it helps them to more and more about human love the South.